

II.

AZ OSZK GYŰJTEMÉNYEIBŐL ÉS TÖRTÉNETÉBŐL

Nemzeti fejlődés és internacionalizálódás az Országos Könyvtár történeti perspektívájában

HAVASI ZOLTÁN

1.

A nemzeti könyvtárak történeti fejlődésében látnunk kell a *nemzeti fejlődés és az internacionalizálódás* két történelmi tendenciájának érvényesülését. A *szocialista nemzeti könyvtár* sajátosságai is — *ideológiai* értelemben — a társadalmi fejlődés két történelmi tendenciájából: a nemzeti fejlődés és internacionalizálódás elválaszthatatlan kapcsolatából és kölcsönhatásából vezethetők le.

Az olyan metafizikus gondolkodásmód, amely a két tendencia közül csak az egyiket — a nemzeti fejlődés tendenciáját — látja, és a másikat — az internacionalizálódás tendenciáját — figyelmen kívül hagyja, szükségszerűen nacionalizmushoz vezet. Az olyan elvont internacionalizmus viszont, amely az internacionalizálódást abszolutizálja és figyelmen kívül hagyja a nemzeti fejlődést (a kozmopolitizmus, a nemzeti nihilizmus stb.), nem legyőzi, csupán kiegészíti — és táplálja — a nacionalizmust.

Lenin a fejlődő kapitalizmussal kapcsolatban fogalmazta meg a társadalmi fejlődés két történelmi tendenciáját a nemzeti kérdésben. „A fejlődő kapitalizmus a nemzeti kérdésben két történelmi tendenciát ismer. Az első: a nemzeti élet és a nemzeti mozgalmak ébredése, harc minden nemzeti elnyomás ellen, nemzeti államok kialakulása. A második: a nemzetek közötti különféle kapcsolatok kifejlődése és élénkülése, a nemzeti válaszfalak ledöntése, a tőke, általában a gazdasági élet, a politika, a tudomány stb. nemzetközi egységének megteremtése.” Az első tendencia a kapitalista fejlődés kezdetén dominál, a második az érett kapitalizmusra jellemző, amikor már a szocialista társadalommá való átalakulás felé halad. Lenin arra figyelmeztetett: *a marxisták nemzeti programjának mindkét tendenciával számolnia kell.*

Mindkét tendencia alapja a *termelés és a gazdasági élet* növekvő társadalmasodása, s ennek eredményeként az emberek közötti kapcsolatok kiszélesedése és elmélyülése. Az internacionalizálódás folyamatának fontos része az *osztályharc internacionalizálódása*. „A tőke — figyelmeztetett Lenin — nemzetközi erő. Hogy legyőzzük, ahhoz a munkások nemzetközi egysége, nemzetközi testvérisége szükséges.”

A *borzsoá nacionalizmus* a nemzetben belül igyekszik elleplezni az osztályharcot, a *burzsoá kozmopolitizmus* tagadja az internacionalizálódás folyamatának osztályjellegét, ugyanakkor idealizálja és védelmezi az inter-

nacionalizálódásnak azt a formáját, amely a burzsoázia uralmával valósul meg, s amely a gyakorlatban a tőke nemzetközi hatalmának kiszélesítését, a nemzeti elnyomás és kizsákmányolás új formáit jelenti. A proletár internacionalizmus ezért nemcsak a burzsoá nacionalizmussal áll szemben, hanem az internacionalizálódás osztálytermészetét elhomályosító kozmopolitizmussal is.

A nemzeti könyvtárak létesítésének, alapításának gondolata akkor vetődik fel, amikor a feudális társadalom partikuláris széttagoltsága helyett a burzsoáziának olyan nagyobb gazdasági egységre van szüksége, amely magába olvasztja a széttagolt feudális nagybirtok területeit. Ezt a nagyobb gazdasági egységet az ipar fejlődésével, az utak és vasútvonalak kiépítésével, az egységes mérték- és pénzrendszer kialakításával a burzsoázia egységes nemzeti piaccá forrasztja össze. Az egységes nemzeti piac megteremtése együtt jár a jobbágyság felszabadításával; a felszabadított paraszt földet kap, felszabadul a feudális kötöttségek alól, a burzsoá nemzet tagja lesz. A beszédben használt anyanyelv egységes nemzeti és irodalmi nyelvvé válik. Az írott nemzeti nyelv létrehozásával a sok elkülönült haza népi kulturális értékeit egységes nemzeti kultúrává lehet összeolvasztani. Az írott szó a könyvnyomtatás segítségével ezt a nemzeti kultúrát a burzsoá haza polgárainak közkinccsévé teheti. Többek között az *országos könyvtárak* gyűjteményei és szolgáltatásai révén is.

A termelés társadalmasodásának, az emberek közötti társadalmi kapcsolatok kiszélesedésének az a szükségszerű folyamata azonban, amely a nemzet kialakulásához vezetett, természetesen nem állt meg a nemzet határainál. A kapitalizmus nemcsak a nemzeti piacot teremtette meg, hanem létrehozta a világpiacon is, és a burzsoá világpiacon kiaknázása által valamennyi ország termelését és fogyasztását kozmopolitává formálta. „A régi helyi és nemzeti önellátás és elzárkózottság helyébe a nemzetek sokoldalú érintkezése, egymástól való sokrétű függése lép. És ez így van nemcsak az anyagi, hanem a szellemi termelésben is. Az egyes nemzetek szellemi termékei közkinccsé válnak. A nemzeti egyoldalúság és korlátoltság mindinkább lehetetlenné válik, és a sok nemzeti és helyi irodalomból világirodalom alakult ki.”

Ismételjük: a nemzeti könyvtárak létesítésének, alapításának gondolata a polgári átalakulás, a tőkés rend kialakításának kezdetén, a nemzeti megújulás vagy újjászületés időszakában merül fel. Ekkor az ébresztésnek, a nemzeti öntudat elterjesztésének legalapvetőbb kérdése a nemzeti nyelv megteremtése. A kialakuló nemzeti tudományok sorában időrendben is az első, jelentőségében is a legfontosabb: a történetírás, mert a nemzeti múlt feltárását, a történelmi tudat kialakulását szolgálja. A történetírással csaknem azonos fontosságú a nyelvtudomány. A nyelv származásának kutatása a nép származásának a felderítését is jelentette. A nyelvtörténet kutatása a régi nyelvemlékek, a nemzeti nyelven vagy annak előzményén írott szövegek felkutatását eredményezte, illetve feltételezte. A nemzeti tudományok elsősorban a múltat kívánták bemutatni, rekonstruálni, ám a nemzeti érdekek a jövő építésének gazdasági erőforrásait is igyekeztek feltárni és a szellemi örök összefogásán és gyarapításán is fáradoztak. Ekkor alakulnak a tudós társaságok, az irodalmi és nyelvművelő egyesületek,

ekkor alapítanak *könyvtárakat* és múzeumokat. Amikor a két történelmi tendencia — a nemzeti fejlődés és internacionalizálódás — közül (a kapitalista fejlődés kezdetén) az első dominál, kézenfekvő, hogy a nemzeti gyűjtemények, az országos könyvtárak is a *patriotica-anyag* gyűjtését és feltárását helyezik előtérbe. A nemzeti gyűjtemények gyarapodása mintegy a nemzet gyarapodásának a tükré, de legalábbis szimbóluma. A nemzet gyarapodását a haladás szolgálatának tekintették, így nemzet és haladás kettős jelszava volt hivatott összefogni az újjászülető nemzetbe integrálódó új társadalmi rétegeket is, meg a nemzetiségeket is. A nemzeti könyvtári gyűjtemények állományának alakulása híven tükrözi a *patriotica-anyag* fogalmának szélesebb értelmezését, magába öleli, a nemzeti kultúra részének tekinti a nemzetiségek írott és nyomtatott emlékeit is. Ily módon *a nemzeti fejlődésen belül is van internacionalizálódás.*

Ugyanaz az objektív történelmi szükségszerűség, amely a társadalom — a termelőerők, a gazdasági viszonyok, a társadalmi érintkezés — egy meghatározott fokán létrehozta a nemzeteket és a nemzeti mozgalmakat, a nemzeti élet ébredéséhez és felvirágzásához, nemzeti államok kialakulásához vezetett, elindította a társadalom életének internacionalizálódását is, egyre szorosabbá teszi a nemzetek közötti kapcsolatokat, ledönti a nemzetek közötti válaszfalakat, előmozdítja a nemzetek közeledését és egyesülését, egyre magasabb és átfogóbb társadalmi közösségi formákat hoz létre. A polgári társadalmi rend kialakulása után az egész országra kiterjedő munka kezdődik a nemzeti közműveltségnek polgári igényekhez mért kifejlesztése érdekében. Ebben az időszakban már úgy látszik, hogy az országos könyvtárakban a *patriotica* gyűjtésének hagyományos koncepciója nem mutatkozik többé elégségesnek, több országban felmerül az igény: a nemzeti könyvtárat a *nemzetközi tudományosság általános jellegű gyűjteményévé* kell fejleszteni. A törekvés mögött a társadalom élete minden szférájának szükségszerű internacionalizálódása áll. A nemzeti könyvtári fejlődés gyakorlati megvalósításában azonban törvényszerű torzulások következnek be. Az egész országra kiterjedő közműveltségfejlesztés a kifejlett kapitalizmusban fikció marad. A „köz javára”, a „nemzet érdekére”, minden állampolgár közös érdekeire történő hivatkozások csak leplezik — az időközben keletkezett — a nemzeten belüli és szociális ellentéteket: azt, hogy a haza az új, kapitalista viszonyok között sem nyújt egyebet a nép nagy tömegei számára, mint kizsákmányolást és jogfosztást. Ekkor már a nacionalizmus elveszti korábbi haladó szerepét. A vezető rétegek nacionalizmusának fő funkciójává a létrejött állami és társadalmi rend fő vonásainak megörökítése, a polgári átalakulás „felülről” való megoldásának lényegi rögzítése válik. Sok országban, ahol a társadalmi fejlődés normális útját nem lehet végigjárni, ahol a nemzeti függetlenség kivívásának és a nemzetné szerveződésnek a társadalmi haladás irányába mutató feltételei hiányosak, ott nehéz megküzdeni az elmaradottság súlyos történelmi örökségével és a bonyolult, rendezetlen nemzetiségi viszonyokkal. Az egyetemes, vagy nemzeti könyvtárak kifejlesztése beleütközik a polgári társadalom ellentmondásaiba, az elégtelen anyagi ellátottságba, a nemzetközi imperializmus ellenállásába. A kapitalizmusban az internacionalizálódás a nemzeti elnyomás kiterjedésével és éleződésével jár, s ezért nemzetek közötti

konfliktusokat szül. Az imperializmusban a nagyhatalmak elnyomják a világ nemzeteit.

A világ országainak többségében működő nemzeti könyvtárak a külföldi kiadványok teljességének gyűjtését gyakorlati nehézségek miatt sem valósíthatják meg, de azért sem, mert a XIX. és XX. század fordulójára elvileg is, speciális könyvtári szakmai szempontból is *elavulttá válik az egyetemes gyűjtőkörű könyvtár koncepciója*, illetve a külföldi és hazai szakirodalom teljességének a nemzeti könyvtár keretei közötti biztosítása. A nyomdatermékek és más információhordozók megjelenésének szakadatlan növekedése minden ország számára a profilozott szakkönyvtárak rendszerének megteremtését követeli. A XX. században bekövetkezett az a felismerés, hogy ha egy könyvtár mindent gyűjt, akkor semmiből sem lehet jó gyűjteménye. Az általános gyűjtőkörű nagykönyvtár, a szuperkönyvtár koncepcióját az idő túlhaladta. Csak a nagyhatalmak lehetnek képesek — minden bizonnyal azok is a gyarapításban ésszerű korlátozásokat érvényesítve — nemzeti könyvtáraik gyűjtését a világ szakirodalma feletti áttekintéssel biztosítani.

Másképpen érvényesülnek *a nemzeti fejlődés és az internacionalizálódás* történelmi tendenciái *a szocializmusban*, mint a kapitalizmusban. A forradalmi munkásosztály harca, ha nem is tartalmában, de formájában nemzeti. Minden ország munkásosztályának először saját burzsoáziáját kell legyőznie, s nemzeti osztállyá kell emelkednie, önmagát nemzetté kell szerveznie. Több országban a szocialista forradalom összefonódott a nemzeti függetlenség kivívásával, illetve megvédésével. Egyes népek számára pedig éppen a szocialista forradalom győzelme teremtette meg a nemzetté válás lehetőségét. De azokban az országokban is, ahol a nemzet — a polgári nemzet formájában — már korábban létezett, a szocialista forradalom számos általános nemzeti feladatot oldott meg a történelmi lemaradás felszámolása, a nemzeti gazdagság és a nemzeti kultúra fejlesztése terén. A szocialista országok nemzeti könyvtárainak sajátosságait kutatva, ezt a történelmi folyamatot világosan kell látnunk.

A szocialista forradalom eredményeként gyökeresen *átalakult a nemzet belső szociális struktúrája*, a nemzet kapitalista nemzetből szocialista nemzetté alakult át, vezető ereje a munkásosztály lett. Ezzel új lehetőségek nyíltak meg a nemzeti élet fejlődése előtt. A nemzeti erőforrások mozgósítása és felhasználása ugyanakkor elengedhetetlen feltétele, követelménye a szocializmus építésének és megerősödésének. A nemzeti lét, a — most már szocialista — *nemzet virágzása és fejlődése tehát szükségszerű történelmi tendenciája a szocializmus fejlődésének is.*

A *szocializmus* ugyanakkor tovább *folytatja* és magasabb fokra emeli a társadalom életében az *internationalizálódás történelmi tendenciáját*. E folyamat alapja a szocializmusban is a termelőerők fejlődése és növekvő mértékű internacionalizálódása. A termelőerők internacionalizálódásának jelenlegi fokán a nemzetközi munkamegosztás lehetőségének kihasználása, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztése minden országnak alapvető érdeke; kényszerítő erőként érvényesül ez a nemzetközi kapcsolatok fejlődésében, a különböző társadalmi rendszerű országok között is.

Az *internacionalizálódásnak* azonban a szocializmusban vannak *új és sajátos vonásai* is. Az egyik az, hogy a szocializmus az osztálykizsákmányolás társadalmi bázisának felszámolásával egyben megszünteti a nemzeti elnyomás és kizsákmányolás társadalmi bázisát. Igaz, a szocializmus csak megteremti a nemzeti elnyomás teljes megszüntetésének lehetőségét, a lehetőségből akkor lesz valóság, amikor a nemzetek kapcsolata minden tekintetben a szocialista elveknek megfelelően alakul. Az internacionalizálódás másik sajátos vonása a szocializmusban, hogy a nemzetek közötti együttműködésnek, valamint a népek nemzetközi közösségének új, magasabb formáit alakítja ki. A szocialista világrendszer országait objektíve összeköti a bennük épülő társadalmi rendszer alapvető azonossága.

A szocialista nemzeti könyvtárak sajátosságait kutatva, a marxizmus – leninizmus történetisége és osztályelmélete szerint csak arra a következtetésre juthatunk, hogy a nemzeti könyvtári sajátosságokat a nemzetek kialakulásának történetében, *a nemzeti könyvtári szocialista megkülönböztető vonásokat a szocialista nemzetté válás körülményeiben lehetjük fel.*

2.

Ha pedig arra keressük a választ: mi a szerepe az *ideológiai-politikai tényezőknek* a nemzeti könyvtárak fejlődésében, illetve *ideológiai, kulturális tényező-e* a nemzeti könyvtár a szocialista nemzeti fejlődésben, ugyancsak a történeti megközelítéstől várható eredmény.

Ahogy az emberi társadalom fejlődésének tanulmányozása bizonyítja, a társadalmi átalakulásoknak technikai-gazdasági és ideológiai-politikai oldala különböztethető meg, illetve fonható szükségszerű összefüggésbe, úgy a tudomány, általában a kultúra eredményeinek társadalmi jellegű érvényesülési körét is a technikai-gazdasági környezet és a társadalmi-ideológiai-politikai viszonyok külön-külön is befolyásolják, illetve együttesen szabják meg. Számolnunk kell azzal, hogy a kultúra fejlődése a gazdasági-társadalmi fejlődésnek a függvénye ugyan, de ez a függőség nem egyszerű, egyirányú és egyértelmű determináció csupán. A kultúra adott állapotába beleszövődik az előző társadalmi formációkból örökölt kulturális hagyaték és a társadalmi tudat szövetébe már azoknak az új elemeknek a fonalai is belefutnak, amelyek az eljövendő események menetére, az új kulturális viszonyokra utalnak.

Ha a könyvtárak általában közreműködnek a tudományos és technikai haladás eredményeinek adaptálásában, a tudomány és a mindennapi élet kapcsolatának erősítésében (technikai szféra) és közreműködnek a tudomány és a kultúra kapcsolatának erősítésében (kulturális szféra), akkor minden bizonnyal a nemzeti könyvtárak *elsőrenden ideológiai és kulturális intézményeknek* tekintendők a szocializmusban. Feltételezve a szakkönyvtárak rendszerét, nem a termelő tevékenység közvetlen szolgálatára hivatottak, hanem az olyan szaktudományos kutatás, az olyan tájékoztató tevékenység műhelyei, amelyekben a *tudományos ismeretek növelésére* (történeti kutatások) vagy *új kutatási területek felfedezésére* (a jövő távlatainak a kutatása) irányul a figyelem.

A technikai fejlődés mai időszakában, a szükségképpen anyagi és érdekszemponthoz kötődő technicizált világban, a technikai gondolkodás a dolog természetéből következő kozmopolita jellegű. Mi szívesen átvesszük a Nyugattól a fejlett technológiát, ám nem vesszük át egész értékrendszerét, mert eszményeink szerint a személyiség sokoldalú, harmonikus fejlődését tűztük ki célul egy teljesebb műveltségű ember jegyében. A művelődés demokratizmusa, a műveltségi színvonal emelése, a közművelődés, az oktatás fejlődése nélkül nem léphetünk előbbre a szocialista építésben. A burzsoáziának emberöltők kellettek ahhoz, amit mi a szocialista nemzeti fejlődés évtizedeiben elértünk. Az emberiség történelme során megteremtett értékeinek napjaink valóságába történő beépítésére csak a szocializmus körülményei között nyitott a lehetőség.

A szocialista nemzeti könyvtárak sajátosságainak meghatározásában szerepet játszik az értékek és hagyományok értelmezésének szocialista jellege. A történeti tapasztalatok szerint: a burzsoázia, szűkebb osztályérdekei folytán, a nemzeti hagyomány egész értékészletét nem is ismerhette fel. A szocialista hagyományértelmezés teljesebben és nagyobb felelősséggel törődik a múlt értékeivel, mert a dolgozó népet tekinti minden általános emberi és nemzeti érték jogos örökösének. A burzsoázia felfogása továbbá azért is korlátozottabb, mert elsősorban azt helyezte előtérbe, azt népszerűsítette, ami a hagyományban a többi nemzettől eltérő, sőt azokkal szembeállítható. A nemzetköziség elvét valló szocialista nemzetben viszont a nemzeti hagyomány humánus értékeire tevődik a hangsúly, s előtérbe kerül a nemzeti hagyomány azon elemeinek az értékelése, amelyek nem eltávolítanak, hanem közelítenek más nemzetekhez.

A szocialista nemzeti könyvtár egyik ideológiai és kulturális küldetése, hogy a jövőt formáló jelenben, a közgondolkodásban — a jelent és jövőt támogató — olyan hagyományörzést erősítsen, amely képes a folyamatosság biztosítására, hagyomány és szocializmus összekapcsolására. A másik ideológiai és kulturális küldetés: a nemzeti könyvtár részben adjon alkalmat és feltételeket a jövő távlatainak kutatására általánosan, részben maga legyen egyik kutatóhelye az olvasási kultúra és a könyvtári kultúra prognosztizálásának. Ebben a kettős küldetésben nyerhet új értelmet az 1919-es Magyar Tanácsköztársaságnak az a direktívája, hogy „a Nemzeti Múzeum Könyvtára nagy muzeális könyvtárrá volna kifejlesztendő. A magyar nyelvű s magyar dolgokra vonatkozó nyomtatványok teljes gyűjteménye volna, inkább a jövő kutatója és a múlt történetírója számára szolgáló dokumentumraktár, mint a jelen élő eszköze.”

3.

A könyvtári szakirodalomban rengeteget olvashatunk a nemzeti könyvtár állományáról, arról, hogy a hazai nyomdatermékeket maximális teljességgel gyűjti, arról, hogy hogyan valósul meg az a fontos társadalmi szerep, amelyet a nemzeti könyvtár az adott ország népessége kulturális kincsének őrzőjeként betölt. Sokat vitatkozunk: a szocialista nemzeti könyvtár archiváló szerepe lehet-e ugyanaz, mint a burzsoá nemzeti könyvtaré.

Olvashatunk arról, hogy a nyomtatott dokumentumok számának növekedése láttán néhány burzsoá szakember kételkedik a nemzeti könyvtárak fejlődésének perspektívájában és a jövőt a nemzeti könyvmúzeummá való átalakulásban látja.

A történetiséget, a kultúra kontinuitását tagadók — vannak ilyenek a látszólag szocialista állásponton levők között is — megfélekednek arról, hogy a szocializmust nem lehet a történelemből kilépvé megteremteni, hanem az a történelmi fejlődés által kialakított adottságokat átalakítva építhető. Vagyis: a szocialista tudat kialakításában, a szocialista világnézetre nevelésben fontos szerepet játszik a nemzeti kultúra értékeinek megismertetése és közkinccsé tétele, a nemzeti könyvtárak történetileg kialakult állományának bemutatása, a bennük rejlő ismereteknek a *kutatás révén* a közművelődés, az oktatás folyamatába való bekapcsolása.

Állományszervezési, művelődéstörténeti és tudománytörténeti kép telenség lenne a nemzeti könyvtár állományának korszakok szerinti tagolása, a régibb állományrészek könyvmúzeummá minősítése, a *patriotica*-gyűjtés szűkre szabott, korlátozott értelmezése, vagy a nemzeti könyvtár történetileg kialakult állományának nemzetire és szocialistára bontása. Az ilyen állományépítés megakadályozná az ún. „modern” ismereteknek történeti megalapozását, akadályozná a szocialista tudat kialakításának azt a természetes folyamatát, amelyben a nemzeti kultúra értékeivel való megismerkedés után szükségszerűen következik — a teljes szocialista világnézet érdekében — az egyetemes kultúra értékeinek elsajátítása, nemzetinek és szocialistának egybeötthözése, szocialista hazafiságnak és proletárinternacionalizmusnak elválaszthatatlan egybekapcsolása.

Ebben a kérdéskörben — a nemzeti könyvtár állománya kérdéskörében — is bebizonyosodik, hogy a szocialista nemzeti könyvtár megkülönböztethető jegyei a szocialista nemzet kialakulásából vezethetők le. A szocialista nemzet — Kelet-Európában — abban a mélyreható társadalmi változásokat eredményező folyamatban alakul ki, amely első időszakában megszüntette az osztálynyomáson alapuló kapitalista-feudális társadalmi rendet, és ezzel a nemzet első típusát, a polgári nemzetet is szétvetette. Mivel a szocialista nemzet a szocializmus építésének korszakában alakult ki, de a korábbi történelmi fejlődéstől meghatározott terepen, azt közben megváltoztatva, ismérvei részben alapvetően különböznek a burzsoá nemzet ismérveitől, részben megegyeznek azokkal úgy, hogy közben új tartalmat kapnak. A szocialista nemzeti könyvtárak állománya tartalmilag megbízhatóan tükrözi, hogy a szocialista nemzet alkotóelemeit, fő összetevőit a szocialista társadalmi rend törvényszerűségei alakítják, ám ebbe az ismeretanyagba épülnek bele az első nemzettípus használható régibb elemei.

Viszonylag kevés publikáció található a könyvtári szakirodalomban a nemzeti könyvtári *patriotica*-anyag *a teljesség igényével* történő gyűjtésének igazi indokairól. Többször felmerül: nem túlságosan mechanikus elvek és gyakorlat szerint folyik-e a gyarapítás? Miért kell mindent begyűjteni és megőrizni az adott ország nyomdatermékeiből, valamint az adott országra vonatkozó irodalomból? Nem kellene-e válogatva gyarapítani? Szerencsének kell tartanunk, ha elődeink mechanikusan, válogatás nélkül gyűjtöttek; szerencsének kell tartanunk, ha az állomány ugyan nem teljes, de még

módot találunk a kiegészítésekre, és mindent el kell követnünk, hogy a kurrens gyarapítás során a lehető legteljesebben begyűljön a hazai dokumentumtermés.

A szocialista országok marxista történettudományi kutatásai meggyőzően bizonyítják, hogy minden ország történetében a haladó és retrográd erők küzdelme bonyolult folyamatokat hozott létre, melyeknek teljes átfogása nélkül az *értékes* hagyományok sem értelmezhetők tudományos szabatosággal. A történelim és kulturális fejlődés *egészének* átfogása a korábbiaknál mélyrehatóbb és szélesebben szervezett kutatómunkát igényel. Az ilyen igényű munka segíti mélyebben megérteni a *kontinuitás és diszkontinuitás* történelmi dialektikáját: annak megértését, hogy az új társadalmi-gazdasági rend miként válik a régi tagadásával a kialakuló új minőség keretében a régi elemeknek is továbbfolytatójává, nemcsak közvetlen forradalmi előzményeinek és ideológiájának továbbvivőjévé, hanem az *egész történelem* ellentmondásos egységének hordozójává. Ebből a felismerésből következik, hogy a nemzeti könyvtár köteles biztosítani a hazai kiadványok gyarapításának kimerítő teljességét.

Az adott könyvtár gyűjtőköri szabályzata természetesen a legnagyobb gondossággal megszabja azt is, hogy bizonyos dokumentumtípusok közül mit nem gyűjt mégsem a Könyvtár. Nem gyűjti például: a használati aprónyomtatványokat, az efemer értékű monografikus és periodikus kiadványoknak bizonyos — pontosan meghatározott — kategóriáit, a jogi személyek irattári jellegű sokszorosítványait (kivéve a tudományos intézetek munkaterveit és beszámolóit), országos szabványokat és szabadalmakat (amennyiben azokat más könyvtár megbízhatóan gyűjti), levéltári kéziratokat, játék-, oktató- és diafilmeket. A nemzeti könyvtár tehát azokat a dokumentumtípusokat rekesztheti ki a gyűjtésből, amelyeket más könyvtár átvállal, illetve azt az információtartalmat nem öleli fel, amely a nemzeti történelem és kultúra (a legtágabban értelmezve azt) kutatása, megismerése szemszögéből nézve közömbösnek, jelentéktelennek minősül.

A nemzeti könyvtár az ország dokumentumtermésének gyűjtésében *általános* könyvtárként funkcionál, ugyanis a szakkönyvtárral szemben valamennyi szaktudomány, szakismeret, szakterület nyomtatványát felöleli. Elképzелhetetlen azonban, hogy a külföldi könyvtári anyag gyűjtésében az általános, egyetemes jelleget a teljesség igényével biztosítsa; kézenfekvő, hogy válogatnia kell. Válogat már akkor is, amikor a hazai *patriotica*-anyag lehetőleg pontosan definiált gyűjtési szabályzatán kívül meghatározza a külföldi *patriotica*-anyag vagy az országra vonatkozó irodalom gyűjtését. Tartalmi és formai elemek alkalmazásával szaktia meg a válogatás szempontjait. Ideológiai-politikai felelősség, tudományos, morális és politikai alap szükséges a külföldi *patriotica*-anyag gyűjtésének meghatározásához, mert a nacionalizmus minden megnyilvánulását el kell kerülni, mindennemű, bármely irányból jövő nacionalizmus ellen szót kell emelni, az egyes országok közötti szükségszerű gyarapítási együttműködésben az internacionalista tudat- és érzésvilágot kell növelni.

Nem kis feladat a *patriotica*-anyag kategóriáiba nem tartozó, egyéb *külföldi dokumentumok* — értékelően válogatva történő — gyűjtésének meghatározása. A nemzeti könyvtár a külföldi kiadványok közül — a

tudományos kutatás, a tájékoztatás és a könyvtári feldolgozó munka céljára — válogatva gyűjti: — az alapvető marxista—leninista műveket; — az egyetemes emberi kultúra kimagasló irodalmi és szakirodalmi értékeit: a Föld megismerésének történetét, a társadalom és kultúra fejlődését és megismerését tárgyaló alapvető műveket, a világirodalmi jelentőségű és hatású írók műveit, a tudománytörténet alapvető összefoglalásait (e műveket a könyvtár lehetőleg kritikái kiadásban, az adott országban ismert világnyelveken — orosz, angol, francia, német, spanyol — törekszik megszerezni); — a segédkönyv jellegű irodalmat: szótárakat, adattárakat, névtárakat, bibliográfiákat, ikonográfiákat, katalógusokat és tudományos ismereteket rendszerező összefoglaló műveket; — a könyvtári munka korszerűsítéséhez szükséges könyvtártani, könyvtárügyi és informatikai szakirodalmat.

A nemzeti könyvtárak állományának történeti alakulása közben mindig az adott ország kulturális termékeinek a gyűjtése volt a domináns tényező. De nem volt olyan korszakuk, amikor külföldi anyaggal ne gyarapodtak volna; hol jobban, hol kevésbé. Így a külföldi irodalom is valamennyi nemzeti könyvtárban számottevőnek tekinthető.

A nemzeti könyvtár a hazai anyagban általánosnak tekinthető, ám helyes, ha az általános gyűjtőkörön belül megtalálja a maga specifikus feladatait, ily módon kapcsolódik be a hazai gyűjtőkori együttműködésbe, a hazai és nemzetközi információs rendszerekbe, vagyis alapvető nemzeti könyvtári feladatain túl — az ország könyvtári rendszerének részeként — meghatározott szakterületeken, tudományterületeken szakkönyvtári feladatokat is ellát. Csak a metafizikusan, dialektikusan gondolkodni nem tudók látnak feloldhatatlan ellentmondást abban, hogy az általános gyűjtőkörű könyvtár tudományos bázisán és formai keretei között szakkönyvtári funkciók bontakozhatnak ki. A nemzeti könyvtár jellegéből következik, hogy a hazai dokumentumokban jár legközelebb az érdemi teljességhez, így az adott ország történelmének, irodalmának minden más könyvtárhoz képest legteljesebb gyűjteményével rendelkezik, az ország történelmével, kultúrájával foglalkozó „nemzeti tudományok” számára nélkülözhetetlen ismeret- és információs forrás. A szaktudományi kutatás érdekében kifejlesztendő szakkönyvtári funkció azonban megköveteli, hogy a nemzeti könyvtár az adott ország irodalomtudományának, nyelvtudományának és történettudományának műveléséhez szükséges *külföldi szakirodalmat* válogatva gyűjtse, mert ez teszi lehetővé az ország történeti fejlődésének az európai és különösen a kelet-közép-európai fejlődésbe való szervezettebb beillesztését, a marxista történeti összehasonlító módszer alkalmazását. A szocialista országok marxista kutatói a nemzeti történelmi és kulturális hagyományoknak és emlékeknek a nemzetközi perspektívájú, tehát az egyetemes emberi haladás folyamatába ágyazott kutatását, feldolgozását akarják megvalósítani. Ehhez kell a nemzeti könyvtár állományának a gyűjtésben biztosítani a külföldi szakirodalmat is intellektuális háttérként.

Elképzelhetetlen továbbá, hogy a nemzeti könyvtár ne gyűjtse a legjelentősebb külföldi könyvtörténeti szakirodalmat, valamint a könyvtörténet muzeális értékű jelentős, egyetemes jellegű emlékeit.

A szocialista nemzeti könyvtár állománya fejlesztésének tehát ezek a döntő szempontjai a *hazai és külföldi kiadványok gyűjtésében*. Ebben a fel fogásban talán kifejezésre jut, hogy a szocialista országok érdekei közvetlenül mint önálló szocialista országok *nemzeti érdekei* jelennek meg. A szocialista társadalom nemzeti keretekben fejlődik, a nemzeti függetlenség és a nemzeti erőforrások maximális mozgósítása a szocialista fejlődés elengedhetetlen feltétele. Minden szocialista nemzeti könyvtárnak elemi kötelessége, hogy saját kulturális értékeinek kiadványokban történő lecsapódását gyűjtse, feltárja és ezzel hozzájáruljon a szocialista országok közös kulturális törekvéseihez, mert a szocialista országok érdekeinek fontos részét alkotják *nemzetközi érdekeik*. A szocialista országok nemzeti könyvtárainak egyeztetett *állománygyarapítási politikája* teszi csak lehetővé, hogy minden nemzeti könyvtár maradéktalanul be tudja tölteni a saját állománya teljességé tételét, amihez a nemzetközi kiadványcsere minél tökéletesebb gyakorlata nagy szolgálatot tehet, és a külön-külön, ám összehangoltan végzett munka teszi lehetővé, hogy a szocialista országok nemzeti könyvtárai együttesen gazdagítsák a szocialista kultúra közös arzenálját, növeljék a szocialista kultúrának az egyetemes kultúrán belüli hatásfokát.

Már az információs szolgáltatások fejezetébe tartozna, de az állományépítésnél is megemlítenéd, hogy a nemzeti könyvtár elemi kötelessége a *nemzeti dokumentumtermésről* nyújtandó nemzeti bibliográfiai tájékoztatás, ám ugyancsak elengedhetetlen követelmény, hogy az adott ország jelentős szakkönyvtáiraiban fellelhető *külföldi* könyvekről és időszaki kiadványokról is — jól szervezett központi katalógusai révén — rendszeres tájékoztatást adjon.

4.

A szocialista nemzeti könyvtár egyrészt az adott ország könyvtári rendszerében betöltött vezető szerepe szerint, másrészt a könyvtári rendszer részeként fogható fel. *Olvasószolgálati feladatait, az olvasók kiszolgálását* is más könyvtárakkal egyeztetett módon oldja meg. Bár minden nemzeti könyvtár a nemzeti nyomdatermékek archívuma, az írott és nyomtatott kulturális értékek megőrzésére hivatott, ám az eddigiekből is kitűnhetett, ezt nem öncélúan helyezi előtérbe, léte tehát az archiválásban nem merülhet ki, mert élő könyvtár is, amely a dokumentumokban rejlő tudásanyagot felhasználható ismeretanyaggá szervezve, az intellektuális potenciákat a legmagasabb fokon mozgósítja, állandó támogatást nyújt a tudományos kutatásnak és a közművelődésnek.

Abból következően, hogy állománya mennyiségét tekintve az ország legnagyobb könyvtára; — a nemzeti irodalomban és a nemzeti társadalomtörténeti és társadalomtudományi szakirodalomban a legteljesebb gyűjteménnyel rendelkezik; — bizonyos szakterületeken speciális szakkönyvtári funkciókat is ellát, amelyhez a nélkülözhetetlen külföldi szakirodalom is rendelkezésre áll; — az ország legfejlettebb és legenciklopédikusabb segédkönyvtári apparátusa is itt áll a használat számára; az adott ország olvasószolgálati rendszerének fejlesztéséhez számos feltétellel rendelkezik: széles körű és differenciált nyilvános olvasószolgálati rendszert kell kiépítenie.

Az a kettősség, amely az archiválás és a forgalom egyidejű kötelezettségében jelentkezik, a nemzeti könyvtár számára speciális helyzetet teremt: — széleskörűen szervezett használati állománnyal kell rendelkeznie a modern irodalomból; — magas fokon fejlesztett technikai apparátussal kell rendelkeznie az állományvédelem és a reprográfia terén; — az olvasótermek differenciált rendszerét kell kiépítenie; — differenciált tájékoztató szolgálatot kell működtetnie.

A használati állomány biztosítására — a Könyvtár archivális kötelezettségeinek, valamint dokumentum- és információszolgáltatási feladatainak ellátása érdekében — a területi (az országban megjelent) patriotica-dokumentumokat általában két példányban gyűjti. Az első, legteljesebb példánysor minősül archiválisnak, míg a további példányok a használat céljára szolgálnak. A nemzeti könyvtár szakkönyvtári profilja szerint szervezett kutatói olvasótermek mellett létesítendő általános olvasóterme szabadpolcos kézikönyvtárainak kifejlesztésére kettőnél több, szükség szerinti példányszámban gyűjthetők a legnagyobb használattal számoló modern könyvek és folyóiratok, a tudományos jelentőségű, valamint gyakran használt hazai és külföldi szakirodalmi munkák, a közvetlen munkaeszközül szolgáló segédletek, a fontos segédkönyvtári, illetve kézikönyvtári művek.

A szocialista nemzeti könyvtárban a tájékoztatás széles rendszerére van szükség. A tájékoztatás első szintje közvetlenül a nyilvános olvasószolgálathoz kapcsolódva szervezendő meg. A referenz-munka szintje felett működik a könyvtár belső tájékoztató szolgálata, amely kiadványokat szerkeszt, irodalomkutatót végez, írásos igényeket elégít ki (országban belül és külföldi igényekre is). Kifejleszti a különgyűjtemények tájékoztatószolgálatát. A tájékoztatás egy speciális körében áttekintő nyilvántartással rendelkezik az összes hazai tájékoztatási lehetőségekről, e téren központi eligazító szerepet tölt be.

Erre a központi irányító szerepre azért is nagy szükség van, mert a nemzeti könyvtár, még igen kedvező feltételek fennforgása esetén sem vállalkozhat az összes olvasócsoport bármely igényének kielégítésére. A nemzeti könyvtár nyilvános prézens könyvtár, amely elsősorban a *tudományos kutatást és tájékoztatást* szolgálja. Anyagát — a nyilvános szolgáltatásokról szóló szabályzatban megszabott mértékben — *tanulmányi és művelődési* célokra is hozzáférhetővé teszi. Állományának nem archivális részével részt vesz a könyvtárközi kölcsönzésben.

A szocialista nemzeti könyvtári sajátosságok szerint: az ország első könyvtárának feladatkerében szerves egységben valósul meg a *nemzeti könyvarchívum funkciója, a szocialista nemzeti könyvtárhoz méltó széles körű nyilvános szolgálat és a központi könyvtárügyi feladatok ellátása.*

Az ország könyvtárügyét rendszerként fogva fel, a nemzeti könyvtárban koncentrálódnak ugyanis a könyvtárközi központi szolgáltatások. E központi szolgáltatások keretében (mint már erről szoltunk is) a könyvtár *információs feladata kettős*: a nemzeti dokumentumtermésről nemzeti bibliográfiai kiadványaiban, az ország könyvtárainak állományában meglévő külföldi könyvekről és időszaki kiadványokról pedig központi katalógusai által tájékoztat. *A dokumentumok hozzáférhetővé tétele* érdekében pedig a nemzeti könyvtár a könyvtárközi kölcsönzés, a nemzetközi csere, a fölös-

példány elosztás és a kötelespéldány szolgáltatás központjaként működik. A könyvtárközi kölcsönzés keretében reprográfiai szolgáltatásokat nyújt, a nemzetközi csere, a fölőpéldány elosztás és a kötelespéldány szolgáltatás révén pedig jelentős dokumentumanyaggal támogatja a gyűjtőkori kooperációt (a könyvtáraknak juttatott dokumentumok közül elsősorban a könyvkereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadványok esetében van jelentősége).

A szocialista nemzeti könyvtár tipológiai sajátosságait vizsgálók közül azokkal értünk egyet, akik a nemzeti könyvtári gyűjteményre épülő olvasói kiszolgálásról azt tartják, hogy a nemzeti könyvtárnak mindenekelőtt a komplex és interdisciplináris témák szakirodalmi alátámasztását, a más könyvtárakból hiányzó irodalom, a ritka és értékes kiadványok iránti igényeket kell kielégítenie, de meg kell teremtenie az általános olvasószolgálat használati állományon alapuló rendszerét is, továbbá a nemzeti könyvtárnak kell az általános hozzáférhetőség elvét — az ország könyvtári rendszerében és összállományában rejlő információs értékek mobilizálásával — a gyakorlatban megvalósítani; mégpedig úgy, hogy az általános hozzáférhetőség elvét nemzetközi viszonylatban is érvényesíteni tudja.

A gyűjteményre épülő hazai szolgáltatások és a nemzetközi orientált-ságú központi szolgáltatások harmóniája és szerves egysége teszi lehetővé, hogy a nemzeti könyvtár szolgáltatásaiban a nemzeti fejlődés és internacionalizálódás objektív törvényszerűsége szerint: a nemzeti és nemzetközi érdekeket összekapcsoltan érvényesítse.

5.

A szocialista nemzeti könyvtár *tudományos kutató központ* szerepének felvázolását eddigi gondolatmenetünk vonalai határozhatják meg. Előrebocsátottuk már, hogy a nemzeti könyvtár *ideológiai és kulturális intézmény*, amely könyvállományával és apparátusával a tudományos ismeretek növelésére (történeti kutatások) és az új kutatási területek felfedezésére (a jövő távlatainak a kutatása) irányuló *tudományos kutatások* műhelyéül szolgál. Közreműködése elsősorban a *kulturális szférában* számottevő. A kultúra történetének kutatásához minden más intézményhez képest egyedülállóan nélkülözhetetlen feltételeket nyújt, a jelen kulturális színvonalának emelésében — könyvtári szolgáltatásaival — közvetlenül, a kutatás műhelyenként — az ehhez szükséges feltételeivel — közvetetten részt vesz, kiemelkedő szerepe lehet a kultúra jövőjének, fejlesztésének kutatásában is.

A szocialista nemzeti könyvtár mint az ország egyik vezető kulturális intézménye, az ország könyvtári rendszerének fejlesztésében felelős intézmény, *nemcsak* általában a *kutatás műhelye*, hanem maga is *kutatóhely* válik, sőt — a könyvtári rendszerben elfoglalt helyéből következően — kutatásszervező központtá is fejlődik.

A könyvtár és a tudományos kutatás nyilvánvaló kölcsönösségen alapuló viszonyát, a könyvtárnak kutatóhelyé fejlesztését korunkban a tudomány szakirodalmi információs igényeinek fokozódása erősíti, illetve támasztja alá. A könyvtár, gyűjteménye egészének szervezésével, a kutatás

igényei szerint gyarapított és kezelt speciális forrásanyagaival és az állományára épülő információs apparátussal áll a tudományos kutatás rendelkezésére. A könyvtári intézmény ezt a funkcióját szakképzett könyvtárosok és szaktudományos felkészültségű munkatársak együttműködésével töltheti be. A könyvtári állomány egészének színvonala, szervezettsége és használhatósága elemi feltétel a tudományos kutatás és a közművelődés szemszögéből nézve. A kutatás és a művelődés érdekei és irányai szerint végzett gyűjteményszervezés, valamint a szolgáltatások irányainak és arányainak meghatározása önmagában tudományos felkészültséget igényel, a könyvtári szakma tudományos művelését írja elő. A könyvtár állományában levő forrásanyag és szakirodalmi információs anyag tudományos igényű gondozása és feltárása vitathatatlanul könyvtári tudományos munka, amelyet a könyvtár — gyűjtési profilja szerint alkalmazott — szaktudományos felkészültségű munkatársak közreműködésével végez. A kettős felkészültséggel teremtett könyvtári tudományos apparátus, könyvtári környezet a tudomány segítőjeként (tudományos segédüzem) funkcionál. A könyvtárat felkereső kutatók számára *kutatóműhelyül* szolgál. A könyvtár mindezeken túl az országos tudományos kutatási apparátusban betölthető helye szerint *kutatóhelyé* is válhat; a főhivatású kutatóhelyek, a felsőoktatási kutatóhelyek és a mellékhivatású kutatóhelyek hármass rendszerében a harmadik típusba sorolható. A könyvtár olyan *mellékhivatású kutatóhely*, olyan kulturális intézmény, amely főhivatása — a szorosabb értelemben vett könyvtári szolgáltatások — mellett kutatómunkát is végezhet.

A szocialista nemzeti könyvtár, mint *tudományos kutató központ* két fő irányban fejtheti ki tevékenységét: — az ideológiatörténeti jelentőségű *művelődéstörténeti kutatásokban*; — a művelődéspolitikai szempontú *művelődéskutatásban*. Az intézmény jellege szerint természetesen elsőrendben a *könyvtári kutatás* módszereivel és eszközeivel: — a *könyvtári forrásfeltárással*; — illetve az *olvasáskutatással* és a *könyvtári munka hatékonyságának fokozására irányuló kutatással*.

A kutatások mindkét ágán a *nemzeti és nemzetközi perspektívájú* vállalkozások vezethetnek csak elfogadható eredményekre. A szocialista nemzeti könyvtár egész kutatómunkáját a gyűjteményének jellegén, a könyvtári rendszerben elfoglalt helyén túl a *tudománypolitikai és művelődéspolitikai irányelvek, célkitűzések* határozzák meg.

A szocialista országok *tudománypolitikusai* fokozódó figyelmet fordítanak a marxista történetírás viszonylag elmaradottabb ágaira: az eszmés művelődéstörténetre, valamint a szorosabb értelemben vett társadalomtörténetre. Maguk a történészek is úgy vélik: az adott országra vonatkozó történeti kutatások és az egyetemes történeti kutatások összehangolása elősegítheti, hogy a közgondolkodásban erősödjék a nemzeti és internacionalista látásmód egysége. Az irodalomtudósok is úgy vélekednek, hogy a társadalom fejlődésével együtt haladó szocialista tudat formálásának szerves része a nemzet történelmi és kulturális hagyományainak történelmi szemléletű és nemzetközi perspektívájú marxista feldolgozása. Megfigyelhető továbbá az a közös törekvés, hogy — a modern tudományművelés egyik legfőbb követelménye szerint — a kutatók erősíteni kívánják a komplexitás és az interdiszciplinaritás érvényesülését.

A szocialista tudományszervezésben minden eddigit meghaladó mértékben bontakoznak ki a szintéziskísérletek. A történelmi és kulturális hagyományok, emlékek komplex kutatására irányuló törekvések célja és feladata szervesen összetett (valóban komplex), és ha mégis bontanánk a természetszerűen egymásra épülő feladatsportokat, akkor úgy fogalmazhatunk, hogy cél és feladat meghatározott tudományterületeken: — 1. reprezentatív szintézisek készítése az egyes tudományágazatok részterületeiről; összefoglaló monográfiák készítése egy-egy jelentős kulturális irányzatról, a történelem és kultúra egyes korszakairól, egy-egy tudományágazat történetéről; szótárak, lexikonok, egyéb gyűjtemények készítése és kiadása; — 2. a történelem és kultúra tárgyi, írásos, valamint szóbeli emlékeinek kutatása és gyűjtése az adott országon belül és külföldön; forráskiadások, szaktudományi bibliográfiák, katalógusok, topográfiák készítése, archívumok létesítése.

Teljesen nyilvánvaló: a ránk hagyományozott, zömmel a közgyűjteményekben (múzeumokban, levéltárakban és könyvtárakban) őrzött és részben még ezután felderítendő tárgyi és írott emlékek, valamint a nyomtatott könyvek számbavétele, rendszerezése, a kezdetektől máig ívelő vonulatba rendezése nélkül — vagyis az imént a célok és feladatok második csoportjába ölelt teendők elvégzése nélkül — nem képzelhető el a történelmi és kulturális hagyományok komplex kutatása, illetve az első cél- és feladatsportba foglalt szintézisek, összefoglalások, gyűjtemények megteremtése.

A közgyűjtemények nem csupán felkutatják, számbavesszik, gyűjtik, őrzik és rendelkezésre bocsátják a forrásanyagot, hanem munkájuk szerves része a forrásfeltáró, forrásközlő tevékenység is. Ez a munka a kritikai közzététel szintjére emelkedik: a források ismertetése (katalógus, bibliográfia, repertórium) és a források közzététele — különösen az utóbbi — vitathatatlanul tudományos feladat. Így a közgyűjtemények feladatköréhez hozzátartozik a szorosán vett kutató munka is.

A szocialista nemzeti könyvtár egyik kutatási és kutatásszervezési feladatsportja olyan átfogó programba illeszkedik, amely számol az adott ország könyv- és könyvtörténeti, művelődés- és tudománytörténeti, valamint patriotica kutatásainak elért fejlettségi szintjével, számot vet a történeti és irodalomtörténeti stúdiumok forrásanyagainak (nyomtatványok, kéziratok, egyéb dokumentumok) bibliográfiai feltártságával és meghatározza a kultúra írott és nyomtatott emlékeinek további regisztrálási kerettervét. A szocialista nemzeti könyvtár irányító módon vesz részt az ilyen természetű kutatásokban, amelyeknek eredményei a művelődéskutatás számára kétféleképpen alig becsülhető hozadékkal járnak.

A szocialista nemzeti könyvtár másik kutatási és kutatásszervezési feladatsportja olyan átfogó program kidolgozásába illeszkedik, amely figyelembe veszi a hazai közművelődési szint, elsősorban *olvasási kultúra* fejlettségi állapotát; a műveltség anyaga átadásának módjaira vonatkozó pedagógiai, pszichológiai, szociológiai, módszertani kutatásokat és kísérletezéseket végez. Az ország első könyvtára vizsgálja a szakirodalom és a *szakirodalmi információ* felhasználási szokásait, figyelembe véve a tájékoztatástudomány (kommunikáció-elmélet, informatika) tudományos premisszáinak, az információszolgáltatás gépesítésére irányuló nemzetközi törekvéseknek a kö-

vetelményeit; fejlesztési terveket és prognózisokat dolgoz ki, illetve dolgoztat ki az ország könyvtári rendszerének továbbfejlesztésére, a hazai és nemzetközi információs rendszerekbe történő bekapcsolódásra.

A kutatások e második ágát azok a *közművelődéspolitikai* célkitűzések támasztják alá és követelik meg, amelyek a szocialista közművelődés elvi kérdéseinek kutatását, a szocialista társadalom művelődési modelljének kialakítását igénylik. Ezek a kutatások az életmód, a közösség, a tudományos-technikai forradalom, a társadalmi tudat és a kulturális fejlődés kapcsolata vizsgálatának segítségével kívánják eljutni a tudati (tudományos, művészeti, filozófiai, erkölcsi stb.) kategóriák tartalomelemzéséig. Az ilyen programoknak azonban tartalmazniuk kell a közművelődés konkrét helyzete extenzív és intenzív felmérésének feladatát is.

A nemzeti könyvtárak szervezésében folyó *olvasásszociológiai kutatások* eddig felmutatott eredményeikkel már az országos kutatási programok szintjére emelkedtek. A konkrét vizsgálódások azért váltak lehetővé és szükségessé, mert megvilágosodott, hogy a direkt tudatformálás csak akkor lehet hatékony, ha szinkronban van az adott társadalmi közeggel, amelyben funkcionál, vagyis: a tudatformálás elválaszthatatlan a valóság feltárásától, s minél inkább előrehalad a szocialista viszonyok fejlődése, annál kevésbé hatékony az az elvont elméleti propaganda, amely nem tud választ adni a mindenkori aktuális társadalmi és kulturális problémákra. A másik mozgató erő, amelyik az olvasásszociológiai vizsgálatokat előrelendíti, a közművelődés vizsgálatával, a közművelődés, tágabban a kulturális szféra távlati programjainak kidolgozásával áll összefüggésben.

Az olvasók és a szakirodalomhasználók körében végzett kutatások megfigyelései szerint valamennyi szociológiai kutatásnál figyelembe kell venni a történeti szempontot. Ezt az évtizedenként megismétlődő alapfelmérések teszik lehetővé. De szükség van a régebbi korok olvasási kultúrájának visszamenőleges feltérképezésére. Az olvasási kultúra trendjének a felvázolása szükséges a *prognózisok* elkészítéséhez is. Ma már az olvasásszociológiai vizsgálatok eredményeit több társadalomtudományi ág is felhasználja, illetve az ilyen kutatásokkal való kooperációval a társadalmi igények által kítűzött vizsgálódások (művelődéspolitikai, a társadalmi tudat alakulásának tanulmányozása) szervezői is számolnak.

A *könyvtári műszaki fejlesztési, gépesítési és thesauruskutatások* egyre több országos műhelyben, sok külföldi intézményben, nemzetközi összefogásban haladnak előre. Előfordul, hogy nem is könyvtári keretek között indulnak, vagy ha igen, később kicsapnak a könyvtári szervezet medreiből, a tágabban felfogott tájékoztatási rendszer, műszaki fejlesztési struktúra tudományos kutatási programjaiban, a tudományszervezés korszerűsítésének operatív terveiben kapnak helyet. Vagyis kitörnek a könyvtári szervezet, a nemzeti könyvtári kutatásszervezési hatókör által befogható szférából. Holott vitathatatlan: a nemzeti könyvtári kutatás és fejlesztés lenne hivatott az egész könyvtári és tájékoztatási rendszer — a kor követelményei szerinti — komplex számítógépesítésének megalapozására.

A rövid-, közép- és hosszútávú *tervezés és fejlesztés* megalapozottabbá és átgondoltabbá, valamint operatívabbá tétele a komplex számítógépesítés könyvtári szakmai, gépi és számítástechnikai szellemi háttérének biztosítása

érdekében a nemzeti könyvtáron belül összefogottabb, egybehangoltabb, a különböző szakembereket (könyvtárosokat, rendszerszervezőket, számítástechnikusokat) együttesen igénybe vevő rendszeres tevékenységet kell kifejleszteni.

Általános jelenség (nemzetközileg megfigyelhető jelenség) a nemzeti könyvtárak szerepének a hazai könyvtári rendszereken belüli növekedése és a nemzetközi információs rendszerek kialakításában való közreműködése. Ez a körülmény fokozottan követeli a szocialista nemzeti könyvtárak tudományos-kutató központ jellegének az eddigiekhez képest gyorsabb megerősödését.

Az elméleti munka fejlesztését igényli az adott ország könyvtári rendszerének korszerűsítése, a nemzeti érdek. A szocialista országok érdekei közvetlenül mint önálló szocialista országok nemzeti érdekei jelennek meg. A szocialista társadalom nemzeti keretekben fejlődik, a nemzeti függetlenség és a nemzeti erőforrások maximális mozgósítása a szocialista fejlődés elengedhetetlen feltétele. A szocialista forradalom minden országban sajátos nemzeti, történeti, gazdasági, politikai, kulturális, földrajzi és demográfiai viszonyok között ment végbe, és a szocializmus építése ma is eltérő körülmények között folyik. A szocializmus építésének és a szocialista társadalom fejlődésének a szakaszai sem esnek egybe a különböző országokban; a szocialista fejlődés különböző szakaszaiban az egyes szocialista országokban más-más konkrét feladatokat kell megoldani. Mindez a szocialista országok konkrét érdekeinek is sajátos nemzeti vonásokat kölcsönöz. A szocialista nemzeti könyvtár abban a kutatómunkában, amelynek során megalapozza országára könyvtári rendszerének továbbfejlesztését, bár nem nélkülözheti a nemzetközileg helyesnek bizonyult és általános érvényűnek tekinthető megoldások alkalmazását, mégis az adott könyvtári fejlettségi szintet a maga konkrétságában és sajátosságában veszi alapul.

Amikor az információs rendszert elméletileg megalapozó kutató-fejlesztő munkát végez, sokkal inkább nemzetközi orientáltsággal kell dolgoznia. Itt a szocialista társadalom céljainak elérése, a szocializmusban rejlő új, nagy lehetőségek felhasználása, a szocializmus belső tartalékainak optimális kiaknázása csak a szocialista országok együttműködésének fejlesztése és elmélyítése alapján képzelhető el. Ezt követeli a társadalom életében az internacionalizálódás objektív folyamata és a szocialista társadalom belső fejlődése is. A szocialista országok többsége a fejlődés olyan szakaszába érkezett, amikor a további gazdasági-műszaki előrehaladás elképzelhetetlen nemzetközi szocialista gazdasági integráció nélkül. Ennek pedig egyik járulékos, ám nélkülözhetetlen eleme a nemzetközi információcsere korunk követelményei szerinti gyors fejlesztése. A szocialista országok nemzeti könyvtárai nem lehetnek elégedettek a nemzetközi információs rendszerekben eddig nyújtott teljesítményeikkel. Kutató-fejlesztő tevékenységüket e téren magasabb színvonalra kell emelniük.

Az ilyen természetű kutatások fejlesztése, az elméleti igényesség fokozása a szocializmus nemzetközi pozícióinak erősítése érdekében is létfontosságú.

Egyik korábbi vizsgálódásunk vetette fel azt az intellektuális feladatot, amelynek teljesítése során tisztázódhat: miként értelmezzük — korunk igényei szerint — nemzeti fejlődés és internacionalizálódás két történelmi tendenciájának a nemzeti könyvtár tevékenységére alkalmazását (ennek során végleg eldöntsük könyvtárunk elnevezése körül, az elmúlt évtizedekben zajló vitát), megtaláljuk az ország könyvtárának funkciórendszerében azt az egyensúlyt, amellyel nemzeti és nemzetközi kötelezettségeink — gondolatilag és praktikusan is — harmóniába kerülnek, dialektikus egységbe forrnak.

Jelen írásunkkal — elvi megközelítésben — talán közelebb jutottunk az országos könyvtár tevékenységének a nemzeti és a nemzetközi egységében történő látásmódjához. Ebből a gondolati levezetésből már önként adódik a magyar nemzeti könyvtár elnevezésére vonatkozó állásfoglalásunk.

A nemzeti könyvtár fogalmat vagy inkább csak elnevezést (a fogalom elemeinek, összetevőinek megbízható, egzakt, összefoglaló definíciója híján) könyvtártipológiai értelemben használjuk, vagyis az adott ország könyvtári rendszerének különböző típusú intézményei között e könyvtártípus specifikus, egyedi jellegét kívánjuk hangsúlyozni. Elvi fejtegetéseinkből talán kitűnt, hogy az ország vezető könyvtári intézményének nemzeti jellegét éppen nem háttérbe helyezzük, sőt gondolati levezetésünk közben a szocialista nemzeti könyvtári jegyeket keresve, a marxista történetiség értelmében kellően aláhúzzuk. Bebizonyosodik azonban, hogy mind a szocialista, mind a tőkés országok gyakorlatában a hagyományos nemzeti könyvtári funkciók országos központi szolgáltatásokkal bővülnek ki, illetve a korszerű értelmezésben a régi és új funkciók ma már vitathatatlan szimbiózisba kerülnek. A szocialista nemzeti könyvtári tevékenység tartalmának, a nemzeti könyvtári szocialista megkülönböztető vonásoknak a felfedése során egyértelműen kitűnik a nemzeti és nemzetközi funkciók egysége.

Azokban a törekvésekben, amelyek az Országos Széchényi Könyvtár *elnevezését* Magyar Nemzeti Könyvtár-ra változtatnák, fellelhető egyrészt valami — akár nem tudatos — tradicionális szemlélet, amely a nemzeti könyvtárat óvná a „rárakódott” központi szolgáltatásoktól. Ez esetben még jóhiszeműséget is feltételezhetünk, hiszen a központi szolgáltatásokat valóban akkor lehet igazán vállalni, a korszerű funkciót akkor lehet hatásosan kibontakoztatni (akkor van igazán erkölcsi alap a könyvtári vezető szerep vállalására), ha a nemzeti könyvtári gyarapodásban és feltárásban maradéktalanul teljes az alapfeladatok teljesítése. Az elnevezés megváltoztatására törekvésben másrészt (rejtetten talán), érvényre jut némi maradványa annak a nacionalista szemléletnek, amelyik féltene a nemzeti feladatok hiánytalan ellátását, amely alábecsülné nemcsak a nemzetközi kötelezettségekből az ország könyvtárára háruló feladatot, hanem elhárítaná az internacionalizálódás történelmi tendenciájának a hatását. De nem kevésbé hibás az elnevezés megváltoztatására irányuló az a törekvés sem, amely az internacionalizálódást abszolutizálva és a nemzeti fejlődést figyelmen kívül hagyva, az általános nemzetközi gyakorlatra apellálva, a korszerű könyvtári törekvéseket akarja kifejezésre juttatni magának az elnevezésnek a megváltoztatásával. E nézet szerint az Országos Széchényi Könyvtár életében is bekövetkezik

egy olyan mélyreható változás, amelyet a történetileg kialakult elnevezés elhagyásával is jelezni kell. Figyelmen kívül hagyva azt a körülményt, hogy a nemzetközi kapcsolatok fejlődéséből következő nemzetközi jegyek erősödése és a könyvtári munka technológiájában mutatkozó egységesítések nem járhatnak uniformizálódással, hogy a szocialista nemzeti könyvtári megkülönböztető vonások kifejlődése révén éppen az egyetemes könyvtári kultúra gazdagodása várható.

Egyetértünk tehát azokkal, akik a magyar nemzeti könyvtári történeti fejlődés jó ismerőiként úgy vélik, hogy az eredeti „országos” (regnicolaris) elnevezés tudatosan az országhoz, és nem az uralkodóhoz való tartozást jelezte nálunk, továbbá, hogy ez az eredeti fogalom nemcsak a nemesi nemzetre vonatkozott, hanem az ország valamennyi lakosára; ily módon valóban bizonyos demokratikus tartalmat hordozott. Semmi okunk nincs megtagadni ezt a történeti előzményt. Ennek a történeti hagyománynak a vonalába vág a mai értelmezésünk szerinti az a szándékunk, hogy könyvtárunk elnevezésében a nemzetinek egy tágabb, a hazánkbanélő nemzetiségekre is gondoló, és a nemzetköziség, a népek testvériesülése szemléletét is magában foglaló elnevezését őrizzük meg. Ez a formai következetesség is alátámasztja azt a tartalmi célkitűzést, hogy nemzeti könyvtári kötelességeink maradéktalan betöltője, az ország könyvtári rendszerének — a könyvtári munka országos fejlesztésében is felelősséget vállaló — vezető intézménye, nemzetközi könyvtári kapcsolataink szervezésének fő partnere, az országok közötti együttműködésben nemzetközileg már ismert nevű magyar nemzeti könyvtár: az *Országos Széchényi Könyvtár* legyen.

A FŐBB FELHASZNÁLT IRODALOM

LENIN, V. I.: *Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdésre vonatkozóan.* = *Lenin Összes Művei.* 24. köt. Kossuth K. 1970. 113—147. l. — NIEDERHAUSER Emil: *Nemzetek születése Kelet-Európában.* Bp. Kossuth K. 1976. 248 l. — WIRTH Ádám: *A nemzeti és a nemzetközi érdek dialektikája a szocializmusban.* = *Hazafiság és nemzetköziség a marxizmus—leninizmusban.* Bp. Kossuth K. 1979. 11—13. l. — PACH Zsigmond Pál: *Hazafiság és nemzetköziség a történelemszemléletben.* = *uo.* 34—55. l. — KÓHALMI Béla: *A Magyar Tanácsköztársaság könyvtári ügye.* Bp. 1959. 258. l. — *Könyvtári kutatások. Tanulmányok a könyvtári kutatások fejlesztésének koncepciójához és távlati programjához.* Szerk. HAVASI Zoltán. Bp. Népművelési Propaganda Iroda. 1978. 294. l.

DIE NATIONALE ENTWICKLUNG UND DIE INTERNATIONALISIERUNG IN DER NATIONALBIBLIOTHEK SZÉCHÉNYI

Z. HAVASI

Die Eigentümlichkeiten der Nationalbibliotheken sind der Geschichte des Zustandekommens der Nationen, ihre spezifisch sozialistischen Eigenschaften sind aber unter den Umständen des Zustandekommens der sozialistischen Nationen erkennbar.

Die Nationalbibliotheken sind im Sozialismus als ideologische und kulturelle Institutionen zu betrachten. Vorausgesetzt das Vorhandensein des Fachbibliothek-

systems, stehen sie nicht im unmittelbaren Dienst der Produktion, sondern sie sind zu Werkstätten solcher fachwissenschaftlichen Forschungen und solcher auskunfterteilenden Tätigkeit geworden in denen die Aufmerksamkeit auf die Steigerung der wissenschaftlichen Kenntnisse (historische Forschung) oder auf die Entdeckung neuer Forschungsgebiete (Forschung der Perspektiven der Zukunft) gerichtet ist.

Die Art der Nationalbibliothek hat zufolge, dass ihre Sammlung bezüglich der inländischen Dokumente die meritorische Vollständigkeit annähernd erreicht, sie verfügt über die vollständigste Sammlung der landesbezogenen Geschichte und Literatur unter den Bibliotheken des gegebenen Landes und ist eine unvermeidliche Quelle von Kenntnissen und Informationen für die sich mit der Geschichte und Kultur des Landes beschäftigenden „nationalen Wissenschaften“. In Interesse der fachwissenschaftlichen Forschungen auszubildende Fachbibliotheksfunktion fordert aber, dass die Nationalbibliothek auch die zur Pflege der Literatur, Sprach- und Geschichtswissenschaft nötige ausgewählte ausländische Fachliteratur sammeln muss, denn dies ermöglicht die geschichtliche Entwicklung des Landes in die universale historische Entwicklung organischer einzugliedern.

Die Harmonie und organische Einheit der sich auf diese Sammlung stützenden inländischen Dienstleistungen und international orientierten zentralen Dienstleistungen ermöglichen, dass die Nationalbibliothek in ihren Dienstleistungen die nationalen und internationalen Interessen verknüpft zur Geltung kommen lassen kann. Die Nationalbibliothek hat — über den Dienst an den „nationalen Forschungen“ hinaus — in erster Reihe für die fachliterarische Unterstützung der komplexen und interdisziplinären Themen aufzukommen und die Ansprüche nach der aus anderen Bibliotheken fehlenden Literatur und das Verlangen nach seltenen und wertvollen Veröffentlichungen zu erfüllen. Sie muss aber auch das System des sich auf die Gebrauchsbestände stützenden allgemeinen Lesedienstes zustande bringen, ferner hat die Nationalbibliothek das Prinzip der allgemeinen Erreichbarkeit — mit der Mobilisierung der im Bibliothekssystem des Landes und in den Gesamtbeständen verborgene Informationswerten — ins Praktikum zu versetzen; und zwar so, dass sie das Prinzip der allgemeinen Erreichbarkeit auch in internationaler Beziehung zur Geltung verhilft.

Die sozialistische Nationalbibliothek, als eine der leitenden kulturellen Institutionen des Landes, ferner als die, für die Entwicklung des Bibliotheksystems im Lande verantwortliche ist nicht nur im allgemeinen Werkstatt des Forschens, sondern auch selbst ein Ort des Forschens und entwickelt sich sogar — aus ihrem Platze im Bibliothekssystem folgend — zur forschungsorganisierenden Zentralstelle. Als wissenschaftliches Forschungszentrum kann sie ihre Tätigkeit auf zwei Gebieten entfalten: — in den für die Ideengeschichte bedeutenden kulturgeschichtlichen Forschungen; — in einer Kulturforschung unter den Gesichtspunkten der Kulturpolitik. Der Art der Institution entsprechend geschieht das natürlich in erster Reihe mit den Methoden und Mitteln der Forschung in den Bibliotheken: — mit der Quellenaufschliessung in den Bibliotheken; — bzw. mit der Erforschung des Lesens und mit der auf die Steigerung der Wirksamkeit der bibliothekarischen Arbeit gerichteten Untersuchungen.

